

Hubert Stys (Toruń)

Zarys historii politycznej Komunistycznej Partii Jugosławii (lata 1919–1929)

Tematyka dotycząca Komunistycznej Partii Jugosławii (KPJ) z różnych powodów nie była w Polsce wystarczająco eksplorowana. Zaciążyły na tym w dużej mierze kwestie polityczne, kiedy to w latach 1948–1955 i 1958–1961 stosunki pomiędzy komunistycznymi partiami bloku sowieckiego a KPJ były wrogie. W latach późniejszych eksperyment samorządowy Josipa Broza Tity i samodzielna droga, jaką poszedł ZKJ, traktowane były z nieufnością. Miało to swoje przełożenie na badania naukowe i popularnonaukowe. Konflikty na Bałkanach z lat 90-tych też skutecznie zniechęcały do prowadzenia studiów dotyczących tego obszaru.

Dla polskiego badacza najmniej poznanym okresem dziejów jugosłowiańskiego ruchu komunistycznego jest pierwsze dziesięciolecie KPJ¹. O ile bowiem lata 30-te zdominowane zostały przez osobę Tity, o którym pisano dużo i to na całym świecie, to okres wcześniejszy wydawał się bardziej tajemniczy i niedostępny. Historiografia socjalistycznej Jugosławii w sposób dla siebie naturalny fałszowała lub nadinterpretowała wydarzenia dotyczące pierwszych lat KPJ. Wykazywano, jak walka frakcyjna niszczyła partię, a słabość organizacyjna i błędy programowe przekładały się na słabą pozycję komunistów w kraju. Dopiero Tito naprawił wszystkie błędy, a KPJ po zwycięskiej walce przejęła pełnię władzy. W latach 90-tych badacze serbscy mogli na nowo opracować historię komunistów spod znaku KPJ; opar-

¹ Ograniczone informacje znajdziemy w encyklopedii *Partie komunistyczne i robotnicze świata*, pod red. R. Frelek, Warszawa 1978; drobne informacje w *Jugosławia w latach 1918–1939*, Warszawa 1961 (tłumaczenie sowieckiego podręcznika); oczywiście informatory o partiach komunistycznych i podręczniki dotyczące międzywojennej Jugosławii.

cie się o te badania pozwoliło przygotować ten tekst w sposób jak najbardziej wiarygodny.

Pomysł referatu, przedstawiającego w zwięzły sposób najważniejsze sprawy dotyczące KPJ do 1929 roku, wyrósł na bazie przygotowywanego doktoratu „Milovan Djilas (1911–1995) i teoria *nowej klasy*”, jak i mojego wystąpienia na konwersatorium prof. Jerzego Borejszy „Polityka zagraniczna ZSRR i III Międzynarodówka 1919–1943”, kiedy to przedstawiałem temat „III Międzynarodówka a kwestia jugosłowiańska”² (luty 2008 r.). Jedyną podstawą bibliograficzną były tu oczywiście publikacje pochodzące z obszaru post-jugosłowiańskiego. W czasie w/w przedsięwzięć stało się dla mnie oczywiste, że obszerny referat dotyczący KPJ, przy jednoczesnej niemożności poprowadzenia szerszych badań, powinien zostać opublikowany.

W międzywojennej historii KPJ i Komunistycznej Partii Polski, jak i oczywiście innych partii komunistycznych tego okresu, znaleźć można wiele analogii. Obydwie partie zmuszone były działać w warunkach nielegalności. W obydwu partiach proces bolszewizacji znaczone był ograniczaniem wpływów niezależnych, samodzielnie myślących działaczy, równoległe z bezwzględnym podporządkowywaniem organizacji poleceniom Moskwy. Ingerencje te prowadziły często do zmian w kierownictwach partii i adopcji strategii i taktyki niekoniecznie najlepiej pasujących do lokalnych warunków. KPJ i KPP narzucono idee prowadzenia polityki rozczłonkowania i dezintegracji własnych państw: KPJ – najbardziej jugosłowiańska ze wszystkich partii królestwa! – była zmuszona działać w kierunku odłączenia Chorwacji, Słowenii i Macedonii od Jugosławii, KPP miała zaś doprowadzić do przyłączenia „zachodnich” Białorusi i Ukrainy do odpowiednich republik leżących poza granicami II RP. Podobnie zamierzano rozwiązać kwestię przynależności ziem należących wcześniej do II Rzeszy. W ramach obydwu partii istniały narodowe sekcje, mające struktury oddzielone od partii macierzystej. Ostatnią znaczącą analogią między KPJ i KPP są olbrzymie straty, jakie partie te poniosły w czasie stalinowskich czystek. Najbardziej znaczący działacze, nie pasujący do obrazu przyszłego świata stworzonego przez Stalina, zostali rozstrzelani w czasie czystek lat 1937–1938. KPJ miała to szczęście, iż nie została całkowicie rozwiązana, niemniej blisko jej było do podzielenia losu KPP.

² W oparciu głównie o książkę Branislava Gligorijevića: *Komintern – jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992. Podobny zakres tematyczny ma publikacja w języku bułgarskim: Бранко Джорджевич, *Коминтерн и Югославската комунистическа партия (1919–1929)*, Sofija 1987.

Oczywiście podstawową różnicą w działalności obydwu partii były nastroje miejscowego społeczeństwa wobec Związku Radzieckiego i Rosji. Narody Jugosławii nie miały takich uprzedzeń jak Polacy; tradycje silnych więzi z Rosją odgrywały w Serbii czy Czarnogórze niebagatelne znaczenie. Po drugie, KPJ była partią, której jako jednej z niewielu udało się osiągnąć znaczące sukcesy (wyborcze i propagandowe). Obok partii rosyjskiej, niemieckiej i bułgarskiej, partia jugosłowiańska należała do ścisłego grona komunistycznych liderów.

Początki ruchu na ziemiach jugosłowiańskich

Źródła jugosłowiańskiego socjalizmu, podobnie jak w innych europejskich krajach, znajdujemy w drugiej połowie XIX wieku, i jest to przede wszystkim działalność intelektualistów – ideologów, zafascynowanych powstającym i prężnie rozwijającym się prądem polityczno-filozoficznym. Historiografia jugosłowiańska wymienia kilka nazwisk – swoich pionierów socjalizmu: Serbów – Svetozar Marković (1846–1875), Vasa Pelagić (1833–1899), Dimitrije Cenić (1851–1888), Andra Banković (1857–1911), Chorwatów – Ivan Ancel (1870–1922), Vitomir Korać (1877–1941), Słoweńców – France Železnikar (1843–1903), Etbin Kristan (1867–1953) i Macedończyka Vasila Glavinova (1868–1929). Ich działalność poprzedzała tworzenie się pierwszych grup socjalistów, z których wyrosły zorganizowane partie polityczne. Na przełomie XIX i XX wieku powstały: Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji i Sławonii (1894), Jugosłowiańska Partia Socjaldemokratyczna (w Słowenii, 1896, jako część partii austriackiej), Socjaldemokratyczna Partia Dalmacji (1903), Serbska Partia Socjaldemokratyczna (SSDP, 1903) i Socjaldemokratyczna Partia Bośni i Hercegowiny (1909). W swojej działalności wyróżniała się szczególnie partia serbska, którą tworzyli Dimitrije Tucović (1881–1914), Radovan Dragović, Dragiša Lapčević, Dušan Popović, Ilija Milkić i Nedeljko Divac. Polityczną platformą tych partii był marksizm w wydaniu II Międzynarodówki. Serbscy socjaliści szczególnie zapisali się w historii ruchu robotniczego w 1914 roku, kiedy to jedyni w Europie – jako posłowie całej parlamentarnej frakcji socjalistycznej – Dragiša Lapčević i Triša Kaclerović głosowali przeciwko przyznaniu wojennych kredytów³. Tucović już w czasie wojen bałkańskich sprzeciwiał się zaborczości Królestwa Serbii, optując za możliwością samookreślenia

³ B. Gligorijević, *Kominternu – jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s. 11.

się małych bałkańskich narodów. SSDP w swoich początkach czerpała wiele z wzorów niemieckich socjaldemokratów. W pełni akceptowano grę parlamentarną jako sposób walki proletariatu o swoje prawa, dążono również do masowego rozwoju partii. Później, w dużej mierze pod wpływem rewolucji październikowej, SSDP zbliżyła się na pozycje bolszewickie. Radykalizacja przejawiała się m.in. w przyjęciu rosyjskiego doświadczenia rewolucyjnego jako modelowego⁴. W 1919 roku większość socjalistów utworzy partię komunistyczną.

W czasie rewolucji bolszewickiej w Rosji znajdowały się duże grupy południowych Słowian, w większości jeńców z armii CK. W 1917 r. w Kijowie założono efemeryczny Jugosłowiański Związek Rewolucyjny (Maksim Čanak, Nikola Kovačević). Przy RKP(b) uformowała się grupa Jugosłowian⁵, która w listopadzie 1918 roku założyła Komunistyczną Partię (bolszewików) Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Ich zadaniem stało się przeniesienie rewolucji na obszary bałkańskie. Poprzez Węgry komuniści jugosłowiańscy wracali w rodzinne strony. Jednakże KP(b) SHS szybko się rozpadła. Zamiany wzniesienia rewolucji przez wracających aktywistów były wspierane finansowo ze strony RKP(b) i węgierskich komunistów Beli Kuna. Rewolucję propagowała działająca w Wojwodzinie Jugosłowiańska Komunistyczna Grupa Pelagić. Jej działacze zdecydowanie odrzucali koncepcje współdziałania z socjaldemokratami⁶.

Źródła jugosłowiańskiego ruchu komunistycznego znajdowały się również we Francji, gdzie obok socjaldemokratycznego komitetu (D. Popović) grupa studentów opowiedziała się po stronie III Międzynarodówki⁷.

Powstanie partii komunistycznej

Radykalne tendencje serbskich socjalistów, pobudzone wojennymi zniszczeniami kraju i napięciami społecznymi, prowadziły SSDP w stronę porozumienia ze skrajnymi grupami lewicy. Sytuacji takiej nie było w Słowenii, z której socjaliści na zaplanowany do Belgradu zjazd zjednoczeniowy nie dojechali. Również Chorwaci podeszli do zjednoczenia sceptycznie, z kolei

⁴ K. Nikolić, *Komunisti u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 2000, s. 21.

⁵ Vukašin Marković, Laza Vukičević, Ivan Matuzović, Nikola Kovačević, Vladimir Čopić.

⁶ K. Nikolić, *Komunisti...* s. 25–26.

⁷ S. Cvetković, *Svetska revolucija i jugoslovenski komunisti*, Istorija 20. veka, nr 1–2, 1993, s. 129–130; B. Gligorijević, *Kominterni...*, s. 31.

Bośniacy stali się obok Serbów głównymi zwolennikami zjednoczenia całego ruchu robotniczego w nowym królestwie⁸. Zjazd ten wszedł do historii jako I Kongres (20–23 IV 1919 r.), na którym powołano do życia Socjalistyczną Robotniczą Partię Jugosławii (komunistów). 432 delegatów ustanawiało partię komunistyczną na bazie czynnika wewnętrznego – dotychczasowych partii socjaldemokratycznych oraz zewnętrznego – idei bolszewickiej rewolucji⁹. Z powodu różnorodności poglądów uczestników zjazdu, dokumenty i rezolucje kongresu były kompromisowe. Dwa główne nurty reprezentowali tzw. „centryści” – wywodzący się z umiarkowanych socjaldemokratów oraz bardziej radykalni działacze, których możemy nazwać „internacjonalistami”. „Centryści” sprzeciwiali się wejściu do III Międzynarodówki oraz przenoszeniu rewolucyjnego doświadczenia z Rosji na Bałkany (Dragiša Lapčević, Živko Topalović), „internacjonalisci” głosili, że „poza bolszewizmem nie ma socjalizmu” (Sima Marković, Filip Filipović). Kompromisem było więc, na podstawie wcześniej przygotowanego dokumentu o nazwie „warunki zjednoczenia”, przystąpienie do III Międzynarodówki i jednocześnie socjalistyczna nazwa partii. Decydowano, że partia będzie uczestniczyć w ciałach przedstawicielskich Królestwa SHS, a więc pozostawano przy zasadach walki wyborczej. Program ten nic nie mówił o żądaniach rewolucyjnych. Stwierdzano w nim, że kapitalizm wszedł w swoją ostatnią fazę rozwoju, co stwarza warunki urzeczywistnienia komunizmu. Zasady, na jakich utworzono Królestwo SHS, potraktowano jako jednoznacznie burżuazyjne i reakcyjne. W kwestii rolnej – co jugosłowiańska oficjalna historiografia będzie krytykować – zakładano „jedynie” zniesienie pozostałości feudalizmu.

W statucie wprowadzano jednolitość partii – Centralny Komitet Wykonawczy, grupa parlamentarna, prasa partyjna, rejonowe komitety miały być podporządkowane Centralnej Radzie Partyjnej (CRP). Niemniej umożliwiał on w niektórych kwestiach autonomiczność regionów. Przez najbliższe lata zróżnicowanie wewnętrzne partii komunistycznej na terenie Królestwa SHS będzie bardzo szerokie, a faktyczne zcentralizowanie nastąpi w momencie stalinizacji partii.

Wybór władz partii na I Kongresie był również kompromisem. Zdecydowano, że do CRP wejdą przedstawiciele obydwu grup. Na sekretarza wybrano Filipa Filipovića, do CRP weszli zaś: Živko Topalović, Sima Marković, Dušan Cekić, Jovo Jakšić, Mitar Trifunović, Laza Vukićević, Vlada Marković, Đuro Cvijić, Vladimir Čopić.

⁸ Lj. Bogetić, D. Đurović, *Hronologija revolucionarne borbe SKJ*, Beograd 1980, s. 7.

⁹ D. Tošić, *U borbi za vlast*, Naša reč, nr 101, IX 1959, s. 11.

Podział na dwie grupy liderzy partii chcieli zlikwidować poprzez dyskusję o taktyce i programie partii. Oba prądy miały mieć – co gwarantowała CRP – takie same możliwości w korzystaniu z partyjnej prasy. Dyskusja ta trwała do II Kongresu partii, który odbył się w Vukovarze w dniach 20–25 VI 1920 r. Bolszewickie skrzydło przy przedstawianiu swojego projektu programu i statutu obstawało przy przyjęciu rosyjskiego modelu rozwoju społeczeństwa. Z programu Kominternu przejmowano hasło, że porządek kapitalistyczny znajduje się w rozpady i jedynym wyjściem jest światowa rewolucja proletariacka, proklamowanie dyktatury proletariatu, rządu robotników. Państwo jugosłowiańskie oceniono jako część światowego ekonomicznego i politycznego systemu kapitalizmu, niezdolnego do rozwiązania podstawowych problemów społecznych. Dlatego celem było ustanowienie „Sowieckiej Republiki Jugosławii”, która razem z innymi krajami bałkańskimi utworzy federację sowieckich republik. Udział w systemie parlamentarnym miał być tylko środkiem do urzeczywistnienia tych zamiarów¹⁰.

Na kongresie lewica zakładała, że w Jugosławii jest możliwa dyktatura proletariatu. Dlatego kwestię rewolucji rozumiano jako jedyne wyjście dla zabezpieczenia interesów robotników¹¹. Wszystkie działania partii miały być na tym ukierunkowane. Wokół tych poglądów zarysowały się sprzeczności między frakcjami. Socjaldemokraci nie akceptowali zasad władzy sowieckiej. Centryści natomiast zgadzali się z teoriami Lenina o końcowej fazie kapitalizmu – imperializmie, ale uważali, że robotnicy mogą przejąć władzę tylko wtedy, kiedy stanowią poważną siłę społeczną w danym kraju. Takich warunków w Jugosławii nie było. Dlatego proponowali kontynuowanie walki o społeczne reformy, co prowadzić mogło do jakże ważnego umasowienia partii.

Dруга sporna kwestia dotyczyła statutu: lewica dążyła do zniesienia wszelkiej autonomiczności i wprowadzenia pełnego centralizmu. Đuka Cvijić mówił, że nie istnieje jedność w partii, co uniemożliwia prowadzenie partii w celu realizacji jej celów. Podkreślał, że zasada centralizmu jest wprowadzana przez Komintern. Oponowali mu centryści, twierdząc, że taktyka musi być w każdym z regionów inna, że są znaczne różnice między nimi i nie sposób szybko doprowadzić do ujednoczenia organizacyjnego¹².

¹⁰ B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 38.

¹¹ K. Nikolić, *Komunisti...* s. 28.

¹² B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 41.

Próby odłożenia w czasie nowego radykalnego programu i statutu przedkładali Lapčević i Topalović. Jednakże ich wpływy były za słabe. Większość z 374 delegatów obecnych na kongresie poparła nowe programowe dokumenty, jak i zmianę nazwy partii – odtąd była to Komunistyczna Partia Jugosławii (KPJ). Skrzydła centrystów i socjaldemokratów świadomie odsunęły się na boczny tor i nie przeszkadzały w wyborze nowej CRP¹³. Na sekretarzy wybrano Filipa Filipovića i Simę Markovića. Proces „rewolucjonizowania” partii doprowadził ostatecznie do odejścia z KPJ wielu Chorwatów i Słoweńców (na pozycje socjaldemokratyczne), zaś pod koniec 1920 r. odeszła ostatecznie serbska grupa Lapčevića, Topalovića i Jakšića. KPJ miała w każdym razie wielką ochotę zawłaszczyć tradycje serbskich socjalistów sprzed 1914 roku¹⁴. Warto wspomnieć, że w marcu 1920 roku do SRPJ(k) weszli, początkowo sceptyczni, słoweńscy socjaliści.

Ale lato 1920 roku przyniosło i inne, niemniej istotne dla KPJ zmiany. II Kongres Kominternu wprowadzał ostre przepisy dotyczące partii komunistycznych, w tym znane „21 warunków”, niezwykle ograniczających niezależność partii, a *de facto* znoszące ją. Nawet bolszewickie, większościowe skrzydło KPJ podeszło do tych warunków z ostrożnością. Badacz tej kwestii Branislav Gligorijević doszedł nawet do wniosków, że Jugosłowianie nie godzili się na warunki Kominternu, i pomimo nawoływań centrystów do rozpoczęcia na ten temat dyskusji (ci uważali, że brak niezależności KPJ będzie samobójstwem partii), władze partyjne odkładały problem w czasie. Na te kwestie nakładał się również problem sporów na forum Kominternu pomiędzy Rosjanami a delegatami z Jugosławii. Tezom Zinowiewa, że od KPJ należy odciąć jej prawicową frakcję, sprzeciwiał się Marković. Nacisk Kominternu doprowadził ostatecznie do wykluczenia 153 członków KPJ (podpisanych pod manifestem krytycznym wobec III Międzynarodówki). Pozostawała jednak ciągle sporna kwestia: czy poglądy i dyrektywy z Moskwy w pełni akceptować i wprowadzać? KPJ ciągle nie była zupełnie podporządkowana, lewicę partyjną w tej kwestii motywowali członkowie skrzydła socjaldemokratycznego¹⁵.

Problemy te stały się drugorzędne w obliczu zmian wewnętrznych w Królestwie SHS. Najpierw w listopadowych wyborach do parlamentu

¹³ CRP liczyła 32 członków, w tym: Ivo Baljkas, Lazar Vukičević, Gojko Vuković, Đuro Đaković, Jovo Jakšić, Lovro Klemenčić, Vlada Marković, Sima Marković, Pavle Pavlović, Laza Stefanović, Živko Topalović, Mitar Trifunović Učo, Dušan Cekić, Filip Filipović, Đuro Cvijić, i Vladimir Čopić.

¹⁴ D. Tošić, op. cit., s. 11.

¹⁵ K. Nikolić, *Komunisti...* s. 31.

KPJ osiągnęła wielki sukces, zdobywając 58 mandatów i stając się trzecią siłą w Skupštinie. Zaostrzenie sytuacji wewnętrznej, problemy z Chorwatami, ale i strajki wywoływane przez komunistów, spowodowały działania rządu ograniczające działalność antypaństwową. 29 grudnia 1920 r. weszła w życie *Obznana*, zarządzenie sankcjonujące wszelką działalność szkodliwą i komunistyczną. W ten sposób zakazano wydawania komunistycznych gazet, organizowania spotkań i zapowiadania strajków. Z urzędów państwowych mieli zostać zwolnieni wszyscy popierający bolszewicką propagandę. Sama *Obznana* nie była nawet rozporządzeniem, gdyż nie była podpisana przez króla, a tylko samego ministra, a jako dokument rozwieszona na ulicach. Miała ona tymczasowy charakter, na jej podstawie można było wykorzystywać policję w kontrolowaniu i tropieniu komunistów. Sądy ciągle jednakże pozostawały w pełni niezależne, więc komuniści ciągle mieli możliwość dochodzenia swoich obywatelskich praw¹⁶.

Po ogłoszeniu tego zakazu działalności wyrotowej i komunistycznej posłowie KPJ złożyli ostatecznie przysięgę wierności w parlamencie, a z pozycji tej izby walczyli o zniesienie rozporządzenia. W warunkach nielegalności partii klub parlamentarny pełnił funkcje reprezentowania interesów komunistów. *Obznana* nie przeszkodziła, aby w styczniu 1921 r. przeprowadzić strajk górników w Słowenii (zakończony sukcesem), a w wiosennych wyborach samorządowych uzyskać znaczne ilości głosów w dużych miastach¹⁷.

Tymczasem kolejnym – już ostatnim – ciosem dla KPJ były zamachy na dostojników państwowych (króla Aleksandra Karađorđevića i ministra M. Draškovića), przeprowadzone przez spiskowe organizacje komunistyczne. 2 sierpnia 1921 r. uchwalono ustawę „o bezpieczeństwie państwa”, która wszelką działalność komunistyczną stawiała poza prawem. Na jej mocy posłowie KPJ pozbawieni zostali mandatów, a ich aktywność musiała przejść w ramy nielegalności.

Poza prawem

W listopadzie 1921 roku sąd w Belgradzie rozpoczął proces 53 komunistów, łączonych z zamachem terrorystycznym na króla. Ten, tzw. widowdański

¹⁶ O *Obznanie* pisał późniejszy sekretarz partii: T. Kaclerović, *Obznana* (29 decembar 1920), Beograd 1952.

¹⁷ B. Gligorijević, *Kominternu...*, s. 58.

proces, był przeprowadzony przez niezawisły sąd, na którego decyzje władze wpływu nie miały. Poza tym sąd szukał kompromisowego rozwiązania, aby proces nie był jednoznacznie polityczny. Zamachowiec – Spasoje Stejić – został skazany na śmierć, ale już cała grupa działaczy komunistycznych otrzymała po 2 lata więzienia. Określono ich jako duchowych inspiраторów sytuacji, która doprowadziła do zamachu. Za winę uznano też dążenie do wywołania rewolucji, a dowodami były na to fragmenty programu KPJ z wukowarskiego kongresu¹⁸. Jednym z obrońców na widowdańskim procesie był Triša Kaclerović, późniejszy sekretarz partii. W procesie przeciwko zamachowcom na M. Draškovića (grupa *Crvena pravda* z Bijeljine) był również jeden wyrok śmierci (Alija Alijagić), ale i kary 15-letniego pobytu w więzieniu (m. in. Rodoljub Čolaković, późniejszy członek politbiura w 1936 r., dowódca partyzancki oraz dostojnik w ludowej Jugosławii). Procesy wobec Simy Markovića i Pavle Pavlovića kończyły serię postępowań wobec czołowych działaczy ruchu komunistycznego. Wszystkie one doprowadziły do znacznego osłabienia ruchu tak w kwestiach organizacyjnych, jak i masowości zwolenników.

Można powtórzyć za Kostą Nikolićem, że ruch rewolucyjny w królestwie przeszedł fazę od nagłego wzrostu do nagłego upadku¹⁹. Partia zyskująca coraz większą liczbę zwolenników i obsadzająca wiele funkcji w organach samorządowych i ogólnokrajowych, została poprzez splot kilku wydarzeń w przeciągu kilkunastu miesięcy wymazana z politycznej mapy Jugosławii²⁰.

W połowie 1921 roku, kiedy rozpadły się dotychczasowe frakcje w KPJ, pojawiła się nowa oś konfliktu: jak pogodzić działalność partii w warunkach nielegalności. Grupa młodych działaczy (m.in. Moša Pijade), już w kwietniu 1921 r., obstawała przy bolszewickiej reorganizacji partii, stworzenia silnego trzonu partii. Przecistawiali się oni poglądom Simy Markovića, który uważał za konieczne istnienie masowych organizacji partyjnych, a ewentualne tworzenie nielegalnych komórek partyjnych możliwe było, w jego mniemaniu, na zasadach wukowarskiego statutu, a więc podporządkowania ich legalnie wybranym władzom partii. Marković pozostawiał wolną furtkę co do nowych form organizacyjnych, które wymagać będzie nowa sytuacja.

W KPJ wytworzył się zamęt. Delegacja jugosłowiańska na III Kongres MK nie wróciła do kraju, ale pojechała do Wiednia (gdzie było biuro Między-

¹⁸ K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 121–125.

¹⁹ Ibidem, s. 35.

²⁰ O całym okresie legalności wyczerpujące studium: S. Dimitrijević, *Komunistička partija Jugoslavije u legalnom periodu nenog postojana 1919–1921*, Beograd 2001.

narodówki, jedyne przedstawicielstwo ZSRR w Europie, gdzie urzędowała też Bałkańska Komunistyczna Federacja). Znalazło się tam łącznie kilkunastu liderów KPJ. W Wiedniu nastąpiła tzw. afera pieniężna. S. Marković i I. Milkić wrócili z ZSRR ze znaczną sumą pieniędzy (200 mln koron austriackich, 10 tys. funtów, 10 tys. dolarów). Jugosłowian, przebywających w nielegalnym mieszkaniu, naszła policja, dokonując aresztowania i konfiskując pieniądze. Działaczy wkrótce wypuszczono (razem z pieniędzmi), ale ci nigdy już nie rozliczyli się z ogromnych moskiewskich sum. Milkić rok później rozstał się z działalnością polityczną²¹. Sprawa pieniędzy będzie roztrząsana przez najbliższe lata i wykorzystywana w sporach międzyfrakcyjnych, głównie w atakach na Markovića. Nikolić oceniając zasługi Markovića dla partii przyznawał, że był to człowiek w pełni poświęcony rewolucji, ale i z momentami karierowiczostwa i chęci zysku, czym puentuje aferę pieniężną.

W tym czasie w Belgradzie, w niejasnych okolicznościach, powstała zastępcza Wykonawcza Komisja KPJ (Triša Kaclerović, Moša Pijade, Kosta Novaković, Rajko Jovanović), bez sprecyzowanych kompetencji, ale uzurpująca sobie prawo do występowania w imieniu nielegalnej partii. Warto nadmienić, że ludzie ci nigdy nie wchodzili do władz KPJ. Określani później jako „lewica” grupa ta nie zaakceptowała wyborów nowego Komitetu Wykonawczego, które we wrześniu 1921 r. w Wiedniu przeprowadził Marković. Lidera tzw. „prawicy” oskarżano o nadmierne poszerzanie osobistej władzy w KPJ. „Lewica” twierdziła, że wyborów nie można dokonywać przy nieobecności liderów uwięzionych po procesie widowdańskim, choć wiadomym było, że grupa ta jest bliska Markovićowi. Ten ze swoimi zwolennikami tworzył „prawicę”, grupującą zwolenników jak największej samodzielności KPJ w relacjach z Kominternem. Jej celem było również pozostawanie przy decyzjach II kongresu i jego linii politycznej.

Warto nadmienić, że w tym czasie „lewica” nie była skłonna również do pełnego podporządkowania się moskiewskiemu kierownictwu. Kwestię ustalenia kierownictwa partii uznawała za wyłączną sprawę Jugosłowian, bez konieczności wtrącania się MK.

Niemniej Komintern wezwał w lutym przedstawicieli obu frakcji. Komisja KW MK stwierdziła, że nie ma między nimi różnic ideologicznych, a spór dotyczy spraw personalnych. Miał on zostać rozwiązany na najbliższym posiedzeniu CRP KPJ. Posiedzenie to weszło do historii jako I Konferencja Krajowa (Wiedeń, kwiecień 1922 r.) Delegat KI, kontynuując lutową linię Kominternu, nie poparł żadnej z frakcji, pozostawiając swobodę

²¹ K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 68.

wyboru nowego KW, jednakże konfliktu nie udało się przemóc. Marković miał w CRP ciągle większość, co pozwoliło mu na pokonanie opozycji. Do KW weszli w większości jego zwolennicy²². „Lewica” nie przyjęła takiego wyniku: twierdzono, że centralne władze partii nie mogą znajdować się poza krajem. Odrzucono decyzje z Wiednia. Znowu Komintern został wciągnięty w konflikty personalne i ambicjonalne w KPJ. Prezydium KW MK wystosowało list, niechętnie przyjęty przez obie strony. W liście zdecydowano o losie niektórych działaczy (m. in. odsuwano Milkića, wzywano do Moskwy Kaclerovića i P. Pavlovića, wyrażano poparcie Markovićowi), zalecano też stworzenie legalnej partii²³. Sima Marković wyruszył z Wiednia do kraju wprowadzać zalecenia Kominternu, jednakże został szybko przez władze uwięziony i w grudniu 1922 r. skazany na dwa lata więzienia. Inicjatywa organizowania działalności komunistycznej i zarządzania partią przeszła na barki jego przeciwników.

Lewa frakcja przy władzy, konflikty wewnętrzne

Tak więc to grupa Kaclerovića była w Komitecie organizacyjnym Niezależnej Robotniczej Partii Jugosławii, powołanej w styczniu 1923 r. Była to legalnie działająca partia na lewicy, której zawiązywaniu władze państwowe tylko się przyglądały. NRPJ powołano w celu wzięcia udziału w marcowych wyborach. Partia przyjęła program i statut, które były dla władz do zaakceptowania. W toczonym sporze o władzę w KPJ Kaclerović demonstracyjnie jednak nie wszedł jednak do organów NRPJ i nie startował w wyborach. Partia przewodzona była przez Mihailo Todorovića, więzianego z grupami przeciwnymi Kaclerovićowi. Komuniści w wyborach przeżyli jednakże wielkie rozczarowanie i porażkę – NRPJ otrzymała śladowe ilości głosów. Wówczas Kaclerović wszedł do władz NRPJ. Przez najbliższe miesiące działacze będą prowadzili spór, w jakich relacjach powinny być nielegalna KPJ i legalna NRPJ. Kres temu położyła decyzja władz królestwa, rozwiązująca NRPJ w połowie 1924 r.

W maju 1923 r. w Wiedniu doszło do II Konferencji krajowej. „Lewica” uzyskała przewagę nad zwolennikami uwięzionego Markovića, dzięki

²² Byli to: Ilija Milkić, Dragutin Bukvić, Đuro Đaković, Slavko Kaurić, Lovro Klemenčić, Ljuba Radovanović, Laza Stefanović i Mihailo Todorović. O pierwszych trzech konferencjach krajowych: J. Vrčinac, *Rad i zaključci Prve, Druge i Treće konferencije KPJ*, [w:] *Istorija XX veka. Zbornik radova*, t. I, Beograd 1959.

²³ B. Gligorijević, *Kominterna...*, s. 78.

czemu wybrano nowe kierownictwo KPJ na czele z Kaclerovićem. Na czoło partii doszedł człowiek, który najbardziej krytykował działalność partii po II Kongresie i brak sukcesów komunistów w warunkach nielegalności²⁴. Krytykę partii sformułowaną przez Kaclerovića przyjęły także władze Międzynarodówki. W kwestiach organizacyjnych w KPJ wprowadzono statutowe zmiany; CRP miała liczyć 15 członków²⁵, którzy wyłaniali KW w liczbie 7. Kaclerović wykorzystywał sytuację, że znani i popularni liderzy partii przebywali w więzieniach. Dyktując swoje warunki starał się budować partię na swój sposób i umieszczać w jej władzach swoich ludzi.

Sytuacja się zmieniła, kiedy liderzy KPJ jesienią 1923 r. wyszli na wolność Komintern polecił dokooptować czterech z nich do CRP KPJ, jak również zorganizować kolejną konferencję krajową, która rozwiązałaby kwestie personalne. Konferencję zorganizowano w Belgradzie, (styczeń 1924 r.) potwierdziła ona jednakże przewagę „lewicy” Kaclerovića, która „przepchnęła” swoje rezolucje dotyczące kwestii narodowej i agrarnej w Jugosławii²⁶.

Sytuacja, która zaistniała po konferencji, nie była zadawalająca dla wielu działaczy. Kaclerović wszedł w poważny konflikt ze związkami zawodowymi, które wówczas były najbardziej masową, legalną organizacją robotniczą, zrzeszającą ponad 20 tys. członków (związkowe pismo „Organizovani radnik” wychodził w nakładzie aż 5 tys. egzemplarzy). Władze syndykatów były przeciwnikami opcji „lewicowej”, a czołowi działacze „prawicy” wykorzystywali prasę związkową do głoszenia swoich tez, sprzecznych z ideologią kierownictwa.

Ciągle poza jądrem zarządzającym KPJ byli najważniejsi i najpopularniejsi działacze partyjni. Opozycja słała listy do Moskwy, ostro krytykując niechciane kierownictwo partii. Wkrótce wyszedł z więzienia Sima Marković, co dodatkowo zdynamizowało sytuację. Marković został decyzją międzynarodówki dokooptowany do Komitetu Wykonawczego KPJ. Na przełomie 1923 i 1924 roku kłótnie między frakcjami sięgnęły poziomu zagadnień ideologicznych i taktycznych: relacje legalna NRPJ – nielegalna KPJ, rola związków zawodowych, kwestia narodowa i kwestia współpracy z Chorwacką Partią Chłopską, ocena sytuacji w Jugosławii i na Bałkanach²⁷. Marković i jego zwolennicy uważali, że system kapitalistyczny

²⁴ K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 38.

²⁵ Do CRP weszli: Božo Vidas, Gojko Vuković, Đuro Đaković, Jakob Žorga, Triša Kaclerović, Sima Miljuš, Mitar Trifunović Učo i Đuro Cvijić.

²⁶ Do KW na III KK KPJ weszli: Jakob Žorga, Triša Kaclerović, Sima Miljuš, Kosta Novaković, Pavle Pavlović, Laza Stefanović i Vladimir Čopić.

²⁷ B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 141.

na ówczesny czas się ustabilizował, a więc bezpośrednia rewolucyjna sytuacja nie istnieje. Dlatego głównym zadaniem partii komunistycznej jest walka o zapewnienie godziwych warunków życia robotnikom. Natomiast w kwestii narodowej uważano, że interesy proletariatu serbskiego, chorwackiego czy słoweńskiego są identyczne – to walka z rodzimą burżuazją i poprawa bytu robotników, a nie rozczłonkowanie jugosłowiańskiego państwa. Celem bezpośrednim było więc popieranie działań demokratyzujących kraj.

Lewica uważała natomiast, że w Jugosławii i ogólnie na Bałkanach istnieją rewolucyjne warunki, dlatego konflikty narodowe można wykorzystać do wywołania burżuazyjno-demokratycznej rewolucji, a następnie włączyć do niej proletariat, który przejmie władzę. Lewica obstawała również przy większym podporządkowaniu związków zawodowych partii, na co nie zgadzała się prawica, widząc w tym nieuniknione „odmasowienie” ruchu syndykalnego.

Sporami musiał zająć się Komintern. Wymógł na KPJ utworzenie „platformy porozumienia”, która jako dokument kompromisowy miała pogodzić dwie frakcje, a jednocześnie reprezentować poglądy Kominternu dotyczące kwestii narodowej. Kwestia ta w ujęciu międzynarodówki (V Kongres MK zajął tu twarde stanowisko) sprowadzała się do rozbicia Jugosławii na mniejsze, narodowe organizmy państwowe, oraz zniesieniu dominacji serbskiego żywiołu. Sima Marković (Serb) oponował wobec tak ujętej kwestii narodowej, szczególnie że w dokumencie nie mówiło się tylko o „rządzącej burżuazji serbskiej”, ale o „rządzącej serbskiej nacji”²⁸. Jugosławia była jednak od początku niemile przez Komintern widziana – twór traktatu wersalskiego wydawał się najsłabszym ogniwem całego systemu. Rozbicie tego tworu miało prowadzić do rozbicia systemu wersalskiego. Dopiero w 1935 roku nastąpi radykalna zmiana w podejściu Kominternu do sprawy Jugosławii (hasło obrony kraju przed faszyzmem).

Po zawarciu „platformy porozumienia” listopadowe Plenum CRP (1924 r.) było popisem bezkompromisowości Kaclerovića, co dalej pogłębiło konflikt. Liderzy opozycji ogłosili, że opuszczają partię (w tym popularni belgradzcy działacze z Markovićem na czele), motywując to łamaniem dopiero co zawartego kompromisu, i błędną polityką wobec związków zawodowych. KW MK natychmiast na to zareagował, wzywając aktywistów do powrotu na ścieżkę ustaleń „platformy porozumienia”, oraz tworząc ko-

²⁸ Zob. D. Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*, Beograd 1972.

misję ds. KPJ. Pomimo poglądu Markovića w kwestii narodowej, będącego w sprzeczności z doktryną Międzynarodówki, KW nie chciał (jeszcze) pozbywać się wartościowego działacza, zdolnego pociągnąć ludzi do akcji, sprawnego w organizacji i działaniu. Na równi z tym nie chciano oddać frakcji „lewicowej” pełni władzy w KPJ, gdyż jej słabość organizacyjna wpływała negatywnie na całą partię. Od marca 1925 r. 14-osobowa komisja, w tym Zinowiew, Manuilski, Stalin, Skripnik, Kolarow, Dimitrow, analizowała kwestie jugosłowiańskie, zdecydowanie atakując poglądy w sprawie narodowej reprezentowane przez Markovića. W czasie prac komisji w Moskwie Marković bronił swoich tez, od lata 1924 r. bezwzględnie już odrzucanych. Przeliczył się jednakże co do poparcia swoich poglądów przez Stalina, który zdecydowanie go w czasie prac komisji zwalczał²⁹. Markovića skrytykowano też za poglądy, że na ówczesną chwilę na Bałkanach nie widział możliwości przewrotu rewolucyjnego (uznano to za oportunizm). Na koniec prac KW MK zdecydowano o tymczasowym składzie KC KPJ, który liczyć miał 21 członków i 15 zastępców, oraz 6-osobowe politbiuro, złożone z przedstawicieli obydwu zwaśnionych grup. Kierownictwo to miało przygotować III Kongres partii.

Triša Kaclerović podjęte przez Komintern decyzje osobowe – faktyczne dokooptowanie opozycji do jego grupy kierowniczej – potraktował jako osobistą porażkę, pomoc MK dla „prawicy”. Latem 1925 roku udał się na urlop, następnie na początku 1926 r. zdecydował o złożeniu rezygnacji z funkcji sekretarza, a ostatecznie wycofał się z życia politycznego³⁰. Jego odejściu towarzyszyła kolejna afera – nie wyklucza się, że jako sekretarz partii dopuścił się malwersacji finansowych³¹. Nie było też tajemnicą, że jako wysoki funkcjonariusz partii żądał wysokich apanaży, które pozwoliły mu później wieść dostatnie życie. Pomimo odejścia lidera, frakcja Kaclerovića pozostała silna – w osobach Đuro Cvijića, Simy Miljuša (wkrótce także został posądzony o nadużycia finansowe), Rajka Jovanovića czy Pavle Pavlovića.

²⁹ B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 171.

³⁰ Triša Kaclerović przeszedł do dobrze płatnej pracy w banku (był z zawodu prawnikiem). W 1945 roku mianowano go sędzią Sądu Najwyższego LR Serbii. Zmarł w 1964 r. W odróżnieniu od innych liderów przedwojennej KPJ nie został stracony w czasie stalinowskich czystek.

³¹ K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 68.

III Kongres KPJ i „List otwarty” z Kominternu

Kwestie przygotowania najbliższego kongresu partii ponownie wzbudziły spory między frakcjami. Istotne były zagadnienia miejsca przeprowadzenia kongresu oraz ogłoszenia zasadniczych referatów politycznych. Obydwie grupy niezachwianie szukały poparcia w Kominternie. W końcu III Kongres KPJ odbył się w Wiedniu w maju 1926 roku. Na 36 delegatów było aż 16 Chorwatów i tylko 10 Serbów; ponad 20 uczestników kongresu było zwolennikami lewicy. Warto nadmienić, że w czasie naznaczania delegatów, w prestiżowych wyborach z okręgu belgradzkiego Sima Marković pokonał Cvijića. Na przebieg kongresu największy wpływ miało złożenie samokrytyki przez przedstawicieli obydwu frakcji: Rajko Jovanović jako błędy „lewicy” uznawał naruszanie „platformy porozumienia”, stosowanie administracyjnych środków wobec zwolenników opozycji, złe relacje ze związkami zawodowymi, sekciarstwo KC. Marković ze swojej strony przyznawał błędy w kwestii narodowej. Niemniej zapobiegł umieszczeniu w tekście rezolucji o kwestii narodowej sformułowań o definitywnym dążeniu do rozbicia Jugosławii i wyłączeniu z niej oddzielnych organizmów państwowych: Chorwacji, Słowenii i Macedonii.

Kongres jednogłośnie zatwierdził rezolucje w kwestiach organizacyjnej, syndykalnej, narodowej i rolnej. W dokumentach uznawano, że najlepszym rozwiązaniem kwestii narodowej jest stworzenie bałkańskiej federacji równych państw. Zapowiadano dalszą walkę przeciwko wszelkim formom narodowego ciemnienia, oraz powiązywanie walki klasy robotniczej z walką mas chłopskich przeciwko burżuazji.

Nowe władze były wynikiem kompromisu i nacisków MK na pojednanie frakcji. Do 16-osobowego KC weszli m.in. Filip Filipović, Đuro Đaković, Jakob Žorga, Rajko Jovanović, Đuro Salaj, Laza Stefanović, Radomir Vujović, a Sima Marković ponownie został sekretarzem partii. 7 osobowe politbiuro złożono z 2 przedstawicieli „lewicy”, 2 z „prawicy”, oraz po jednym przedstawicielu z Chorwacji, Słowenii i organizacji młodzieżowej SKOJ³².

Polityka zgody, trwająca w miesiącach po III Kongresie KPJ, poniosła kompletną porażkę. Markovićowi nie udało się nawet wykluczyć z KPJ Kaclerovića czy Miljuša, którzy wycofali się przecież z politycznej aktywności, a ich zachowanie wzbudziło wiele wątpliwości. Chorwacka „lewica” sa-

³² Byli to: Marković, Stefanović, Đuro Salaj, Rade Vujović, Rajko Jovanović, Žorga i Dragotin Gustinčić.

botowała prace belgradzkiej centrali, doprowadzając do konfliktów na linii narodowościowej. Niesnaski przenosiły się na prace robotniczych związków zawodowych³³. W październiku 1927 roku, po wielkiej wyspie *skojewców* władze aresztowały Markovića i Stefanovića, za co działacze obwinili przedstawiciela „lewicy” Jovanovića. Listopadowe plenum KC KPJ przebiegło pod znakiem osądzenia „prawicy” za „serbski szowinizm i imperiaлизм”. Jedną z ważniejszych decyzji partii w tym okresie było przeniesienie siedziby władz z Belgradu, gdzie władze państwowe świetnie sobie radziły z infiltracją komunistów, do Zagrzebia.

Na te wydarzenia nakładały się procesy zachodzące w Związku Radzieckim. Stalin wychodził zwycięsko z pojedynków z Zinowiewem i Kamieniewem, następowało coraz ściślejsze podporządkowywanie partii jego woli. W zamierzeniach Stalina partia komunistyczna miała być zwartym i gotowym monolitem, wypełniającym wszystkie polecenia z Moskwy. Nie było w niej już miejsca na samodzielnie myślących działaczy, wybitnych intelektualistów i ideologów. Proces „stalinizacji” KPJ miał więc za zadanie wyeliminowanie „prawicy” przy pomocy „lewicy”, a następnie utworzenie nowego jądra kierowniczego, niezwiązanego z żadną z frakcji, co umożliwiłoby mu uzyskanie szerokiego poparcia robotników.

W kwietniu 1928 r. miała miejsce „narada” w Moskwie. Spośród działaczy KPJ obecni byli przedstawiciele obu frakcji (m.in. L. Stefanović i Đ. Cvijić)³⁴, jak i ci przebywający od dłuższego czasu w ZSRR (F. Filipović, M. Gorkić, Đ. Đaković). Właśnie ta ostatnia grupa – świadoma zmian zachodzących w WKP(b) – była zdecydowana odsunąć przedstawicieli obydwu frakcji od władzy. W ich mniemaniu to właśnie frakcje stwarzały największe zagrożenie dla jedności jugosłowiańskiego ruchu. W tak stworzonej próżni grupa moskiewska mogła najwięcej zyskać.

Efektem narady był „List otwarty” Kominternu do członków KPJ. Za złą sytuację w partii oskarżano głównych liderów obu frakcji, proponowano, aby nowe kierownictwo składało się głównie z robotników, zakładano konieczność działań w kierunku umasowienia partii. Za konieczne uważano odizolowanie skompromitowanych liderów od zwykłych członków partii. Decyzją MK było zawieszenie kierownictwa KPJ wybranego na III Kongresie i utworzenie tymczasowego kierownictwa (F. Filipović, Đ. Đaković, Jovan Mališić), które miało przygotować IV Kongres partii.

³³ B. Gligorijević, *Kominterna...*, s. 208.

³⁴ Grupa z S. Markovićem została zatrzymana na granicy.

„List otwarty” miał zostać przyjęty przez partię jako dyrektywa, nie jako materiał do dyskusji. Przyjęły go główne ośrodki komunistyczne – którymi wówczas były komitet dla Chorwacji i Sławonii, organizacja w Zagrzebiu, organizacja w Dalmacji (ze Splitem) oraz Ljubljana. Sima Marković, najbardziej ugodzony listem, postanowił stawić opór odgórnym decyzjom, dość niespójnym, narzuconym przez Komintern. Do KW MK wysłał własny protest przeciwko oskarżeniom rzucanym w jego stronę: „Komitet Wykonawczy postąpił wysoce lekkomyślnie, posyłając list dotyczący wewnętrznych relacji w partii bez wysłuchania najbardziej odpowiedzialnych towarzyszy. [...] proponuję, aby KW wycofał list, nie licujący z jego powagą”³⁵.

Belgradzka organizacja, od początków silnie związana z Markovićem, przesyłała list Kominternu do innych ośrodków z uwagą, że nie jest to definitywne stanowisko MK, i że posiedzenie w Moskwie nie było wystarczająco kompetentne. Opór ten był wyzwaniem dla nowego kierownictwa partii. W Belgradzie sformowano tymczasowe Biuro Komitetu Centralnego, które rozwiązało belgradzkie komitety (obwodowe i rejonowe), na ich miejsce tworząc następne, przyjazne nowej linii politycznej. Akcję zwalczania „prawicy” belgradzkiej prowadziły już nowe kadry KPJ: Marko Masanović, Miloš Marković, przy udziale doświadczonego Đuro Đakovića³⁶.

W przededniu IV Kongresu KPJ następowały ważne zmiany w całym ruchu komunistycznym. Stalin dawał nowe oceny sytuacji międzynarodowej, prezentując wizję nadchodzącego konfliktu i dalszego postępu rewolucji³⁷. KPJ miała przygotowywać się do zbrojnego powstania, gromadząc broń, stwarzając nielegalne organizacje w wojsku i marynarce. W określonym momencie przyszłej wojny imperialistycznej miało to pozwolić na przekształcenie jej w wojnę domową, stworzenie robotniczo-chłopskich republik, które następnie uformują bałkańską federację. Komuniści przyjmowali pogląd z moskiewskiej centrali, że „wojenne zagrożenie” to najważniejsza ocena ówczesnej sytuacji międzynarodowej. Linii tej dawały moc decyzje VI Kongresu MK. Nikolić stwierdza, że w 1928 roku KPJ formalnie i rzeczywiście stała się częścią większej całości, gubiąc wszelką autonomię i niezależność. Jako najwyższy kryterium promowana była absolutna posłuszeńność³⁸.

³⁵ Za: B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 233.

³⁶ B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 234; K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 54.

³⁷ B. Gligorijević, *Komintern...*, s. 242.

³⁸ K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 53.

IV Kongres i upadek partii

IV Kongres odbył się w listopadzie 1928 roku w Dreźnie, już po skupińskim zamachu na Stjepana Radića. Obecnych było 19 delegatów z prawem głosu. Centralną kwestią była rozprawa z „prawicowym zagrożeniem”, które przedstawiała grupa Simy Markovića. Na posiedzeniu kongresu uczestniczyli przedstawiciele Kominternu – Dimitrij Manuilski i Palmiro Togliatti. Obydwaj żądali od Markovića pełnej kapitulacji i wyznania błędów³⁹. Bez tego, jak i przy odrzuceniu linii kongresu, „prawica” miała zostać wykluczona z partii. Od Markovića żądano także, że po kongresie wystosuje apel do belgradzkich działaczy, aby zaakceptowali wszystkie dokumenty i decyzje IV Kongresu.

W czasie obrad, zgodnie z linią Kominternu, przyjęto koncepcję zwalczania socjaldemokracji jako głównego wroga, a KPJ (nie mająca wówczas większego poparcia w Jugosławii) traktowano jako główną siłę w walce o rewolucyjne przeobrażenia⁴⁰. Za główne zadanie komunistów postulowano również obronę Związku Radzieckiego jako ojczyzny wszystkich robotników. KPJ, partia *nomen omen* nosząca w swojej nazwie Jugosławię, oficjalnie obstawała przy rozbijaniu państwa na mniejsze, narodowe organizmy państwowe. To prawo przyznawano Chorwacji, Słowenii, Macedonii, Czarnogórze, a Wojwodinie i Kosowu prawo przyłączenia się do Węgier i Albanii. Te państwa miałyby stworzyć przyszłą federację bałkańską.

Rozprawa z Markovićem była głównym elementem projektu zwalczania frakcji w partii. Cała ocena dotychczasowego dorobku partii opierała się w dużej mierze na krytyce wieloletniej walce frakcyjnej. Kongres ponowił założenia MK, aby do władz KPJ weszli głównie robotnicy, niezwiązani z dotychczasowymi frakcjami, reprezentujący główne narody Jugosławii. Sekretarzem politycznym wybrano więc Jovana Mališića, za sekretarza organizacyjnego Đuro Đakovića. Do KC weszło jednakże kilku znanych działaczy, kojarzonych z dotychczasowymi frakcjami⁴¹.

O tym, że KPJ pod koniec lat 20-tych nie miała większego znaczenia w życiu politycznym Jugosławii, świadczą dane dotyczące liczby członków

³⁹ Obydwaj wystąpieniami przeciw Markovićowi chcieli udowodnić Stalinowi, że są mu w pełni posłuszni, jako że wcześniej wiązani byli z Zinowiewem i Bucharinem.

⁴⁰ Lj. Bogetić, D. Đurović, *Hronologija...*, s. 24.

⁴¹ M. in. Gojko Vuković, Milan Gorkić, Jakob Žorga, Marko Mašanović, Petar Radovanović, Đuro Salaj, Laza Stefanović, Filip Filipović, Žika Pecarski.

partii⁴². Hasła informujące o tym, że KPJ jest główną siłą, która przewodzić będzie rewolucji, świadczyły o nierealnych ocenach rzeczywistości. Uwidocznili się to dobitnie w lutym 1929 roku. Po wprowadzeniu przez Aleksandra I dyktatury, kierownictwo KPJ wydało odezwę, wzywając robotników i chłopów, aby zbrojnym powstaniem obalić reżim i wywalczyć robotniczo-chłopską republikę⁴³. Wezwanie to było dla KPJ destrukcyjne, spowodowało falę aresztowań, które przerzedziły szeregi działaczy. W maju 1929 r. na poszerzonym posiedzeniu politbiura stwierdzono już, że bezpośrednia rewolucyjna sytuacja nie zaistniała, natomiast warunki w kraju ciągle się zaostrzają. W październiku dalej twierdzono, że w Jugosławii otwiera się „perspektywa zbrojnego powstania”⁴⁴. W praktyce partia komunistyczna w Jugosławii zamarła. Sekretarz Duro Đaković zginął w 1929 roku, kiedy to po uwięzieniu próbował dokonać próby ucieczki. Większość działaczy znalazła się w więzieniach lub na emigracji. Dlatego też partię musiała w latach 30-tych od podstaw odbudowywać nowa generacja konspiratorów. Starzy liderzy, którzy chcieli ponownie włączyć się w pracę partyjną, zostali zaś straceni w czasie stalinowskich czystek.

Sylwetki liderów KPJ – Filipović i Marković

Filip Filipović (1878–1938) Serb, urodził się w mieście Čačak, tam uczęszczał do gimnazjum. Maturę zdawał już w Belgradzie, gdzie zainteresował się działalnością Towarzystwa Robotniczego. W 1899 roku, w związku z represjami władz po nieudanym zamachu na króla Milana Obrenovića, wyjechał do Rosji, gdzie podjął studia na piotrogrodzkim uniwersytecie (wydział fizyczno-matematyczny). Studia zakończył w 1904 roku, znajdując następnie prace jako matematyk w gimnazjum żeńskim. Skłonności lewicowe doprowadziły go do członkostwa w rosyjskiej partii socjaldemokratycznej. Już po wybuchu rewolucji 1905 roku został na miesiąc uwięziony przez władze carskie. Później działał jako agitator socjalistyczny i organizator – zbierał fundusze, szukał lokali dla partii. Filipović nawiązał kontakty z Dimitrijem Tucovićem, liderem serbskich socjalistów. Publikował w „Radničke novine”, jak i w założonej w 1910 roku „Borbie”. W 1912 roku ostatecznie wrócił z emigracji do Belgradu, gdzie Tucović umieścił go jako

⁴² Zob. tabela nr 2.

⁴³ B. Gligorijević, *Kominternu...*, s. 244; *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1963, s. 165.

⁴⁴ B. Gligorijević, *Kominternu...*, s. 244.

sekretarza w Izbie Robotniczej⁴⁵. Po wybuchu wojny Filipović przeszedł do redakcji „Radničke novine”. W czasie austriackiej okupacji, razem z innymi socjalistami, wysłany został do obozu dla internowanych. Stamtąd wyciągnęli go austriaccy socjaliści, którzy interweniowali w jego obronie u władz CK. Resztę wojny spędził w Wiedniu, skąd przez Zagrzeb, Sarajewo i Budapeszt wrócił do Belgradu, już stolicy Królestwa SHS. Filipović działał na rzecz zjednoczenia ruchu socjalistycznego, był jednym z autorów „warunków zjednoczenia”. Jako znany i poważany socjalista nadawał kierunek I Kongresowi SRPJ(k) w 1919 roku, zostając wówczas pierwszym sekretarzem w historii partii.

Filipović, w porównaniu do innych socjalistów, reprezentował dość radykalne stanowisko, chętnie przyłączając partię do III Międzynarodówki. Na II Kongresie KPJ przygotowywał program partii, jednakże liderowanie przejął wówczas bardziej charyzmatyczny Sima Marković. W sierpniowych wyborach samorządowych 1920 roku Filip Filipović odniósł sukces równoległe ze swoją partią – ta uzyskiwała znaczne ilości głosów w radach miejskich, a on sam miał zostać przewodniczącym belgradzkiej gminy. Władze nie pozwoliły jednakże komunistom na zajęcie tak ważnych stanowisk, suspendując decyzje wyborców.

Pod koniec czerwca 1921 roku, już po *Obznanie*, a przed ustawą o ochronie państwa, Filipović został aresztowany w związku z zamachem na króla. Po 7 miesiącach pobytu w więzieniu postawiono go przed sądem jako oskarżonego (proces wdowański). Karę 2 lat, którą orzekł sąd, spędził w zakładzie karnym Požarevac. Wówczas napisał „Rozwój społeczeństwa w lustrze materializmu historycznego”, tekst, który propagował marksizm, a „całe generacje komunistów były na nim wychowywane”⁴⁶, sławy wybitnego filozofa i ideologa mu nie przyniósł. Po wyjściu na wolność stanął w opozycji do Kaclerovića, zgadzał się jeszcze wówczas z polityką Markovića w kwestii narodowej. Latem 1924 roku był szefem delegacji na V Kongres Kominternu. Przedstawił tam swój pogląd na zagadnienie narodowe: uważał, że stworzenie sowieckiej republiki Jugosławii byłoby pierwszym krokiem do utworzenia federacji bałkańskiej. Nie widział sensu w rozbijaniu Jugosławii na mniejsze państwa narodowe. Takie ujęcie tematu spotkało się z krytyką ideologów Kominternu, którzy parcelację państwa południowych Słowian uważali za najlepsze rozwiązanie. Filipović przyjął

⁴⁵ Đ. Đurašković, *Osam sekretara Partije*, Beograd 1982, s. 9–13; P. Požar, *Jugosloveni – žrtve staljinskih čistki*, Beograd 1989, s. 39.

⁴⁶ Đ. Đurašković, op. cit., s. 33.

to bez oporu i głosował za takim rozwiązaniem. Na V Kongresie wybrano go do Komitetu Wykonawczego (od tej pory pełnić będzie wysokie funkcje w MK z ramienia KPJ). Po kongresie nie zdecydował się na powrót do kraju i podobnie jak inni liderzy KPJ zamieszkał w Wiedniu.

Filipović brał udział w pracach komisji ds. kwestii jugosłowiańskiej (1925 r.), która m.in. skrytykowała Markovića za jego poglądy. Serb od tego czasu stał się wiernym wykonawcą dyrektyw Kominternu – zupełnie odwrotnie zachował się Marković. Borislav Gligorijević stwierdza, że przyswajanie linii Kominternu przez Filipovića było nieszczerze, oportunistyczne, a „w jego pracach można znaleźć sprzeczności pomiędzy zdecydowanym deklaratywnym przyjmowaniem linii Kominternu i jego niektórymi ocenami dotyczącymi rzeczywistej sytuacji”⁴⁷. Nie akceptował również kierownictwa grupy Kaclerovića, ale oficjalnie popierał ich politykę.

Filipovićowi w 1926 roku powierzono stanowisko w Prezydium Bałkańskiej Komunistycznej Federacji, na III Kongresie KPJ wszedł do KC jako członek niewiązany z frakcjami. Podobnie było dwa lata później na IV Kongresie partii. W latach 1926–1929 redagował czasopismo „Klasna borba” oraz uczestniczył w licznych kongresach lewicy w całej Europie.

Po faktycznym upadku komunistycznego ruchu jugosłowiańskiego w 1929 roku i nieudanych próbach reorganizacji, w 1931 roku Filipovića postawiono ponownie na stanowisku sekretarza. W następnym roku wezwano go jednak do Moskwy, zabroniono jakiegokolwiek pracy w KPJ, rozpoczęto rozpatrywanie „sprawy Filipovića”. Okres niełaski skończył się w 1933 r. Pozwolono mu wrócić do redakcji „Klasnej borby”, otrzymał pracę w Międzynarodowym Instytucie Rolniczym. Na swoją zgubę w 1935 roku wstąpił do Stowarzyszenia Starych Bolszewików. Po 1936 roku, według wspomnień Karlo Štajnera, Jugosłowianie w ZSRR ledwo wiązali koniec z końcem, „jadali gdzie bądź, niektórzy nie mieli w ogóle mieszkań, pozostawali u jakiś kobiet...”⁴⁸. Dotyczyło to także Filipovića. Na dodatek, w tym czasie negatywną charakterystykę dla NKVD pisał mu Josip Broz. 7 lutego 1938 roku Filipović został w Moskwie aresztowany, dwa miesiące później sąd wojskowy skazał go na rozstrzelanie jako członka trockistowskich, dywersyjnych i terrorystycznych organizacji. Wyrok natychmiast wykonano. Zrehabilitowano go 8 kwietnia 1957 r.⁴⁹

⁴⁷ B. Gligorijević, *Kominterna...*, s. 138.

⁴⁸ K. Štajner, *Ruka iz groba*, Zagreb 1986, s. 49.

⁴⁹ P. Simić, *Svetac i magle*, Beograd 2005, s. 87.; K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 90.

O Filipoviću historiografia jugosłowiańska pisała z namaszczeniem. „Ten cichy, skromny, oddany komunista, nic go nie mogło odwiec od walki o wielkie ideały, którym poświęcił całe życie”⁵⁰, „wartościowy, inteligentny”, „kongres przygotowywał z twórczą energią”⁵¹, we współczesnym opracowaniu Kosta Nikolić określa go jako karierowicza. Po 1924 roku dostosowuje się do stalinowskich metod, a ZSRR staje się jego jedyną ojczyzną. Początkowo czerpał z tego osobiste korzyści (po wejściu do KW MK otrzymał mieszkanie i samochód w Moskwie, kołchoz i pułk Armii Czerwonej otrzymały jego imię)⁵², aby następnie przejść w niełaskę i w czasie czystek rozstać się z życiem. Ponadto, Filipović mógł być bohaterem KPJ, bo nie wszedł nigdy w konflikt z Josipem Brozom (ten pod koniec lat 20-tych atakował Simę Markovića w listach do Kominternu i to właśnie Sima był po 1945 r. przedmiotem krytyki). Filipović, jako przeciwieństwo Markovića, mógł zostać po 1945 r. wyniesiony.

Sima Marković (1888–1939) Serb pochodzący z Kragujevaca, studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Belgradzie. Na studiach wyróżnił się wybitny matematyk (osiągnął tytuł doktora), a jednocześnie zaangażowany polityk. W 1907 roku zapisał się do SSDP; szybko wszedł do kierownictwa organizacji młodzieży socjalistycznej. Początkowo wiązano go z grupą zwolenników „akcji bezpośredniej” – anarchosyndykalistów. W czasie wojen 1912–1918 zdecydowanie popierał lewe skrzydło socjalistów, w tym w kwestii nie przyznawania kredytów wojennych. Z radością powitał rewolucję październikową. Jako jeden z liderów „lewicy” SSDP zaangażował się w utworzenie platformy porozumiewawczej i współprowadził zjazd zjednoczeniowy, powołujący SRPJ(k). Marković zdominował II Kongres KPJ, wpływając na rewolucyjny kierunek partii. W wyborach 1920 roku został posłem do Skupštiny, gdzie pełnił również funkcję szefa komunistycznego klubu.

W maju 1921 r. pojechał na III Kongres Kominternu, gdzie został wybrany do KW MK. Do Jugosławii nie miał już po co wracać, gdyż partia została w sierpniu 1921 roku postawiona poza prawem. Pozostał więc w Wiedniu, gdzie przeprowadził I Konferencję partyjną. Wyraził wówczas opinię, że organizatorzy zamachów terrorystycznych oddali wielką przysługę burżuazji (doprowadziły do zdelegalizowania partii)⁵³. Pod koniec 1922 roku wyruszył do kraju wprowadzać decyzje MK w sprawie KPJ. Władze pochwyciły go w Słowenii i postawiły przed sądem. Jego proces uznaje się jako kontynuację procesu widowdańskiego. Zarzucono mu, że występował przeciwko

⁵⁰ Đ. Đurašković op. cit., s. 42.

⁵¹ Ibidem, s. 9, 42.

⁵² K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 89.

⁵³ B. Gligorijević, *Kominterna...*, s. 62.

porządkowi państwowemu i dążył do stworzenia sowieckiej republiki. Jego działania określono jako „przygotowujące do zdrazieckiego przedsięwzięcia”⁵⁴. Markovića skazano na 2 lata więzienia, które spędził w Lepoglavie. W czasie odbywania kary prowadził prace nad zagadnieniami dotyczącymi kwestii narodowej, tak istotnej w jugosłowiańskich warunkach (napisał wtedy *Tragedię małych narodów*⁵⁵). Odnośnie tej sprawy krytykował poglądy wyrażone w rezolucji z III konferencji KPJ, jako kompromisowe, niejasne i niekonsekwentne. Uważał, że walka z wielkoserbskim nacjonalizmem nie powinna wzmocniać lokalnych nacjonalizmów, ale je wykorzystywać w walce o wspólne cele. Uważał, że rozbitcie Jugosławii na drobne republiki niekoniecznie jest marzeniem robotników, którym zależy na zrzuceniu przede wszystkim burżuazyjnej władzy. „Chorwaci i Słowenci nie chcą, przynajmniej teraz, odłączyć się od wspólnego państwa”. „Chorwacki i słoweński proletariatus nie ma żadnego interesu w oddzieleniu się od serbskiego proletariatus, ale ich wszystkie interesy wspierają go, by zostać z nim w najpełniejszej jedności”⁵⁶. Przeciwwstawiał się hasłu walki o odłączenie za wszelką cenę. O swoje idee – pozostawienia jugosłowiańskiego państwa jako niepodzielnej całości – będzie walczył nawet w Kominternie.

Z okazji opuszczenia więzienia w 1924 roku w Zagrzebiu oczekiwało go blisko 2 tys. robotników, którzy chcieli go pozdrowić, mimo zakazu policji. To samo nastąpiło w Belgradzie, gdzie policja swoim samochodem musiała odstawić go do mieszkania⁵⁷. Marković, wracając do działalności politycznej, musiał ponownie walczyć z „lewicą” Kaclerovića. W tym czasie znacznie ograniczył swoje poglądy dotyczące samodzielności KPJ. W sporze na temat form działalności partyjnej uważał, że całą aktywność należy prowadzić poprzez legalną organizację, w której członkowie wybierają i kontrolują kierownictwo.

Na III Kongresie KPJ w 1926 r., kosztem złożenia samokrytyki, Marković wrócił na pozycję sekretarza. Komintern nie zdecydował się wówczas na oddzielenie go od partii. Jednym z powodów była duża popularność, jaką cieszył się w Belgradzie i w ośrodkach robotniczych.

W październiku 1927 r. w Belgradzie policja przeprowadziła akcję wyłapywania komunistów. Wśród ponad 40 działaczy pochwycono Markovića. Oskarżono go o organizowanie nielegalnych grup, szerzenie komu-

⁵⁴ K. Nikolić, *Komunisti...*, s. 126.

⁵⁵ Opublikowana ponownie w 1985 r. (z opracowaniem Desanki Pešić, *Tragizam malih naroda, spisi o nacionalno pitanju*, Beograd 1985, ss. 205.)

⁵⁶ M. Karan, *Njima nije oprošteno*, Subotica 1991, s. 18.

⁵⁷ B. Gligorijević, *Kominterna...*, s. 138.

nizmu i rozprowadzanie nielegalnej prasy. W procesie, w którym młodzi działacze w większości przyznawali się do oskarżeń, Marković sądową trybunę wykorzystał do własnej żarliwej obrony i oskarżeń wobec działalności władz państwowych. Słaba praca prokuratury, której akt oskarżenia był mało przekonujący, przegrała ze sprawiedliwością – Marković wyszedł w 1928 r. na wolność, uwolniony od zarzutów⁵⁸.

Na opisanym wyżej IV Kongresie KPJ Marković został osądzony i usunięty z KC. Nieustępliwość i niepodporządkowanie się nakazom władz partyjnych w jego przypadku przyniosły ostateczne rozwiązanie – w październiku 1929 roku usunięto go z KPJ. Sam Marković dowiedział się o tym na policji, która zatrzymała go w połowie 1930 roku. Przez te lata jego zaangażowanie w działalność komunistyczną nie słabło – w Belgradzie nadal miał swoich zwolenników, publikował więc i rozprowadzał „Komunistički bilten”. Z działalnością Markovića styczność miał m.in. „początkujący rewolucjonista”, dopiero co przybyły do Belgradu z Czarnogóry Milovan Djilas⁵⁹. Pomimo szacunku dla starego działacza, „młodzi gniewni” musieli traktować go jako heretyka.

Do 1935 roku królewskie władze kilkakrotnie aresztowały byłego sekretarza partii, wielokrotnie o jego nielegalnej komunistycznej działalności rozprawał KC KPJ. Ostatecznie odnowiono z nim oficjalne relacje i postanowiono wysłać do Związku Radzieckiego. Tam w sierpniu 1935 r. przywrócono mu członkostwo w partii. Władze ZSRR znalazły dla niego zajęcie w Instytucie Filozofii przy moskiewskiej Akademii Nauk⁶⁰. Podczas tego pobytu przyszedł sekretarz partii Josip Broz w 1936 roku wystawiać Markovićowi negatywne oceny w trakcie rozmów z agentami NKVD. „Według mnie nie zasługuje na zaufanie, wszystko wskazuje na to że nie wyrósł ze swojej frakcyjności” – mówił późniejszy marszałek⁶¹. Milenko Karan konkluduje, że gdyby Marković w Moskwie zachowywał się tak jak Broz czy Kardelj, prawdopodobnie pozostałby przy życiu, „ale z bliźną, na którą nigdy by się nie zgodził”⁶². 20 lipca 1938 roku, w czasie wielkiej czystki, został uwięziony, a sąd wojskowy w kwietniu 1939 roku skazał go na śmierć przez rozstrzelanie⁶³. Rehabilitowano go dopiero 10 czerwca 1958 roku.

⁵⁸ Đ. Đurašković, op. cit., s. 65.

⁵⁹ Zob. M. Djilas, *Memoir of a Revolutionary*, New York 1973, s. 128.

⁶⁰ Đ. Đurašković, op. cit., s. 70–71.

⁶¹ P. Simić, *Tito agent Kominterne*, Beograd 1990, s. 113.

⁶² M. Karan, op. cit., s. 26.

⁶³ P. Simić, *Svetac i magle*, s. 84. W jugosłowiańskiej historiografii podawano błędne informacje, jakoby Marković został aresztowany w 1937 roku i skazany na 10 lat więzienia.

Pomimo wielu cierpkich uwag oficjalnej titowskiej historiografii dotyczących poglądów Simy Markovića i jego „działalności frakcyjnej”, można znaleźć i pozytywne opinie. „Zdolny polityk, wykształcony, logiczny, mistrz politycznych polemik, miał cechy lidera, które przyciągały” – pisze Đurašković⁶⁴. Bardzo pozytywnie pisze o nim wspomniany Karan, doceniający intelekt Markovića, jak i jego zdecydowaną obronę serbskości przed nieuzasadnionymi atakami. „Nie trzeba go żałować ani sławić, normalne jest, że jego samodzielność była karana przez partię, co nie znaczy, że jego poświęcenie było właściwe”⁶⁵.

Tabela 1. Kongresy i konferencje KPJ

I Kongres SRPJ(k)	Belgrad, 20–23 IV 1919 r.
II Kongres KPJ	Vukovar, 20–25 VI 1920 r.
I Konferencja Krajowa	Wiedeń, 3–17 VI 1922 r.
II Konferencja Krajowa	Wiedeń, 9–12 V 1923 r.
III Konferencja Krajowa	Belgrad, 1–4 I 1924 r.
III Kongres KPJ	Wiedeń, 17–22 V 1926 r.
IV Kongres KPJ	Drezno, 9 XI 1928 r.
IV Konferencja Krajowa	Ljubljana, 24–25 XII 1934 r.
V Konferencja Krajowa	Zagrzeb, 19–23 X 1940 r.
V Kongres KPJ	Belgrad, 21–29 VII 1948 r.
VI Kongres ZKJ	Zagrzeb, 2–7 XI 1952 r.
VII Kongres ZKJ	Ljubljana, 22–26 IV 1958 r.
VIII Kongres ZKJ	Belgrad, 7–13 XII 1964 r.
IX Kongres ZKJ	Belgrad, 11–15 III 1969 r.
X Kongres ZKJ	Belgrad, 27–30 V 1974 r.
XI Kongres ZKJ	Belgrad, 20–23 VI 1978 r.
XII Kongres ZKJ	Belgrad, 26–29 VI 1982 r.
XIII Kongres ZKJ	Belgrad, 25–28 VI 1986 r.
XIV Kongres ZKJ	Belgrad, 20–22 I 1990 r.

⁶⁴ Đ. Đurašković, op. cit., s. 69.

⁶⁵ M. Karan, op. cit., s. 28.

Tabela 2. Liczebność KPJ (1920–1940)

1920 r.	ok. 60 000
1923 r.	ok. 570
1926 r.	ok. 2400
1928 r.	ok. 2100
1931 r.	ok. 300
1940 r.	ok. 6500

Źródła: B. Gligorijević, *Kominternu – jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992;
K. Nikolić, *Komunisti u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 2000.

Summary

Outline of the political history of the Communist Party of Yugoslavia (1919–1929)

In the article the author sketches the history of the Communist Party of Yugoslavia in its first period of activity. Polish historiography hasn't fully explored the theme of communism in Yugoslavia. The aim of this article is to fill in this blank space.

Communism in Yugoslavia had two sources: the local social-democracy and the ideas of the Bolshevik revolution, which came from the East with southern Slovenes coming back home at the end of the world war. The Party, set up in 1919, embraced many different groups, so that the social base of the newly formed party was quite wide-ranging. The popularity of communist ideas was evident during the first elections in the Kingdom of Yugoslavia. The CPY won 58 seats in the parliament. But the radicalism of the party, which came along with some terrorist attacks of communist leftists, caused a negative reaction from the government and communists were banned.

Since 1921, activists of the CPY had to operate underground. At the time, two groups in the party started a bitter fight to take control of the organisation. A great opportunity offered itself for the Communist International (CI) to establish its full authority. In 1925 the CI set up a commission whose role was to deal with Yugoslav problems. One of the famous leaders of the CPY Sima Marković was sharply criticised, but still was allowed to act in the leadership. The policy of agreement enforced by the CI achieved a total breakdown following the Third Congress of the CPY in 1926. Moscow had to seek some new leaders to re-establish unanimity. A group of Yugoslavs spending their time in the USSR were deemed perfect for the job. Mr. Marković was finally removed from the party.

In 1929, the decision of the leadership to start an uprising against the king's power caused major damage to the party. Most of the leaders were arrested and put on trial, which led to their short-term imprisonment. In the article, we can compare two different people and two different types of political behaviour. Filip Filipović was one of the leaders that put his own opinions and views aside, when Moscow tightened its grip on the communists. Sima Marković was fighting till the end for his visions, however decisive the orders were. Both of them were in Russia in the second half of the 1930s. No matter how hard they tried to confirm their loyalty to Stalin, they were shot in purges 1938–1939.

In the interwar period, the CPY was one of the strongest communist parties in Europe. Astonishing successes in 1920 and a considerable popularity in Yugoslavia, along with the party's outstanding leaders, are the major reasons why this topic is worthy of exploration.